

NASTAVAK MARA VEJNOVI] - 2

- Po~elo se razdanjivati, oni su pucali ve} od Gradi{ke za nama. A tad je pucnjava bila o~ajna ve} oko nas. I grupa je oti{la, normalno, ispali smo iz kolone i gotovo je. I onda je Ljubica predlo`ila, budu}i da je poznavala taj kraj da se uvu~emo u {ikaru. I da predanimo, nedelja je bila, a da onda nave}e se prebacimo na vezu, koju je ona znala za planinu za partizane, drugog izlaza nije ni bilo, vi{e niste imali kud, vi{e niste znali gde ste. Oko nas su bile usta{e. I mi smo se zavukle u {ikaru, ja sam bila bosa, jer su mi poluci{ele ostale u blatu. Bacila sam zimski kaput. U kaputu i zlatni d`epni sat tatin koji mi je ona dala da ponesem, valjda da ga imam. I bila sam bez kape, ali sam bila stvarno stalno dok nisam zaostala da pomognem Ljubici, na ~elu grupe, i imala kondiciju stra{nu. I mi smo tu sjedile, sneg je bio jo{ okolo, mjestimi~no, sun~an dan je bio, 14. mart 1942. i ~uli smo zvonjavu sa crkve iz mjesta koje je bilo dosta blizu i odjednom, to je bilo negde oko podne jedan sat, mi smo samo vidjeli krug bajoneta oko nas. Otpri{ike na deset metara bajonete, usta{e. Dignite se, mi smo se digle, meni je `ao {to se nismo tada kao one kozarske majke na te bajonete jednostavno najuri{ale i tu poginule, recimo danas bih to u~inila. To otvoreno ka`em, ne zato {to sam kukavica nego zato {to sam mislila da je bolje nego do`iveti logor. I onda su nas svezali i po~eli tu~i. Nazivati najpogrđnijim imenima i voditi tako u zatvor u Novu Gradi{ku. To je bila nedelja ve} popodne, korzo je bio pun mlade`i i devojaka i mladi}a i Njemaca i usta{a, kao da nije rat okolo. Oni su nas gledali kao senzaciju, govorili su to su uhva}ene partizanke, mi smo lancima vezane tako do{li do zatvora i u zatvoru su nas odmah po~eli tu~i. Svakih pola sata smenjivala se grupa koja nas je tukla, onda su nas razdvojili, Ljubicu su posebno tukli u drugoj prostoriji, mene posebno. I to svakih pola sata su dolazili novi. To je bilo strahovito mu~enje.

^ime su vas tukli?

- Kundacima, bacali su me na pod, tukli kundacima, gazili ~izmama, hvatali za kosu, lupali glavom o zid, {amarali i {ta da vam pri~am, toliko su me tukli da je to bilo jezivo. I to sve do jedan sat u no}i. U jedan sat u no}i kad sam bila ve} sva isprebijana, takvu kakva sam bila isprebijana i tako obu~ena u martu mjesecu, kako sam bila posle kad sam to sve bacila da mogu bje`ati, rekli su da me vode u njihovo poglavarstvo, sto`er, usta{ki i odveli su me u jednu veliku prostoriju gde je bilo oko 30 {to agenata, {to usta{a. Jedan ~ovjek sjedio je za stolom. Ja sam stala pred sto, kako su me doveli, i on me je pitao kako se zove{. Rekla sam Marija Smiljani}, on me je pogledao iznenadjeno, malo {utjio, ka`e a da li je tebi ne{to Mikica Smiljani}, ja ka`em rodjeni brat, Mikica rodjeni brat, da. I taj ~ovek je jo{ malo gledao, sagnuo glavu na sto a to je bio sto`ernik. Sto`ernik je glavni ~in u poglavarstvu usta{kom. On je bio zapovjednik poglavarstva u Novoj Gradi{ki, koje je bilo jako pozanto. On je sagnuo glavu na sto, bacio je u ruke, i {utio deset do petnaest minuta. Ja sam ~ekala. Vi{e nisam znala {ta ~ekam. Smrt normalno. Svi su {utjeli, takva je ti{ina bila da je to bilo jezivo. I odjednom je podigao glavu i po~eo govoriti. Vidite, taj Mikica Smiljani}, brat ove djevojke, je moj {kolski drug, ka`e to je bio najbolji djak, ni{ta ne preterujem govorim ta~no kako je bilo, novogradi{~anske gimnazije, najbolji matemati~ar. Medjutim, bio je tako dobar kao djevojka. On nije mogao mrava zgaziti. On je davao instrukcije iz matematike svima, besplatno, a ka`e posle kad smo se ve} podjelili na frankovce i komuniste, njega su komunisti otrovali i odveli zasobom.

Otrovali, misli politi~ki, uticajem?

- Ideolo{ki i ka`e, medjutim, on je ostao takav iako je bio potpuno na njihovoj strani i glavni organizator SKOJ-a komunisti~ke omladine u gimnaziji da je davao instrukcije dalje i frankovcima. Nije tu djelio. A ka`e kad je trebalo ideolo{ki se podijeliti, onda smo se dijelili. I ja sam ga zapamtio kao ~oveka za koga mi je toliko `ao {to je oti{ao s komunistima, da vam ja to ne mogu re}i. I

ka`e, evo do ~ega je doveo svoju ~itavu uglednu porodicu je odvukao ideolo{ki na stranu komunista i upropastio. A evo sestra mu je tu ovde pred nama ovako izubijana stoji, i ja samo mogu re}i molim vas nemojte je vi{e tu~i. Odvedite je natrag u }eliju i pustite je. Ja nisam mogla do}i k sebi, oni su isto tako gledali, odveli me natrag u }eliju i ja sam pala u neki polusan, u samici sam bila, i negdje sutradan oko podne, zna~i to je bilo jedan sat no}u, ja sam se probudila kao u nekom bunilu, probudio me je stra`ar i rekao da mi je jedna moja rodjaka @umber~anka Danica Bogdanovi} iz Kova~evca donela ru~ak i donese on meni taj ru~ak, to je bio prekrasan ru~ak, dobro da ne pri~am sad sadr`aj. Medjutim, ja se nisam mogla maknuti niti ruku podi}i da uzmem taj ru~ak. Pogledala sam se, sva sam crna bila kao {ljiva. Potpuno izubijana, ja se nisam mogla maknuti, i ru~ak je ostao netaknut. A da bi bilo jo{ sve skupa ~udnije, ja tako moram re}i, ta Danica je iz Kova~evca sela nad kojom je bila ta {ikara u kojoj smo Ljubica i ja uhva}ene. I ja da sam to znala, ja bih se bila spustila do njene ku}e, to je bilo ta~no nad njenom ku}om, ja bih bila spa{ena skupa sa Ljubicom. A moja sestra, ova jedanaest godina Milena i Desanka 13 godina bile su kod nje jer su donele nama u zatvor odje}u i jelo. I kad su videle da mene vode vezanu one su potr~ale, ona ih je jedva zaustavila, da ne tr~e do mene, da su dotr~ale bile bi i one gotove.

Ka`ite mi taj sto`ernik kako se zvao?

- Eduard Pr{a, on je bio pravo da vam ka`em na ~elu frankovaca u novograd{i}koj gimnaziji, i on je bio ina~e zlikovac, ja sam tek pre godinu dana saznala, nikad nisam znala {ta je s njim, ja sam tek pre godinu dana saznala da je on poginuo u borbi na Papuku sa partizanima. I{ao je u borbu i pogidnuo je. Sad da vam ka`em samo to, za Pr{u. On je samo jednom obilazio }elije dok sam ja bila u novograd{i}~anskom zatvoru, mene vi{e nisu tukli i otvorili su i moju }eliju. On je samo pitao kako si, ja sam rekla bolje. I to je bilo sve. Ja ga vi{e nikad nisam vidjela.

Recite mi, vi ka`ete sto`ernik, {ta je to sto`ernik, jel to civilno zvanje ili vojno zvanje?

- To je vojno zvanje. On je bio glavni komandant ~itavog okruga usta{kog. I vi sad, oporavili ste se tu u tom zatvoru. Dokle ste bili u zatvoru u Novoj Gradi{ki?

- Pa, ka`em, od 14. marta do 12. juna 1942. godine. Dugo sam bila tu, nisam sve vreme bila sama u samici, posle sam i{la kod drugih zatvorenica, ali su me za dva tri dana kad sam bila tako isprebijana i tako crna vodili u }eliju kod majke koja je bila sa drugim `enama da me poka`u kako izgledam i da sadisti~ki se ustvari i`ivljavaju nad time kako }e majka to primiti i kako }u ja to primiti kad me majka takvu vidi. Medjutim, moja majka najpre je zaplakala i samo je rekla ja joj vi{e ne mogu pomo{i. I posle toga je po~ela samnom normalno razgovarati kao da se ni{ta nije dogodilo. Ona je stvarno bila takav ~ovek da je znala i najte`u bol sakriti. Ja sam joj se divila i davala mije hrabrost.

I {ta se desilo sa va{om majkom i ocem?

- I sad ovako, moja majka je ostala zamnom posle 12. juna....

^ekajte, vas su 12. juna 1942. godine kuda odveli?

- Kamionom vozili za Staru Gradi{ku, u deo koncentracionog logora Jasenovac. A moj tata je istog dana pu{ten na slobodu. I on je stajao uz cestu kud je prolazio kamion i video mene u kamionu, a bio je otprilike va{e visine, mo`da i vi{i, iisto tako ja~ine, jak ~ovek je bio. Strog, ali vrlo, vrlo velik autoritet za svu djecu na{u.

I on gleda kako vas vode?

- I on gleda kako mene voze i sad se dogadja ne{to {to ja nisam mogla napraviti opet shvatiti. On rida, ~ovek koga nisam videla nikad da pla~e, on rida i ma{e mi, a ja odlazim, ne znam kud, u Dahau ustvari.

[ta je bilo s njim, na kraju, s ocem?

- On je ot{i{ao ku}i. Pre`iveo je rat. Majka je ostala u zatvoru.

Za{to su majku ostavili u zatvoru a njega pustili na slobodu?

- To su vam neka ~udna pravila bila. Majka je posle pu{tena i isto bila kod ku}e sa ovom najmladjom sestrom u Novskoj, ali su ih ponovo opet, slu~ajnost ako je ima, dan prije nego {to sam ja do{la u Novu Gradi{ku bilo je ponovo veliko hap{enje.

U Staru Gradi{ku?

- Ne, u Sisak su ih odveli tada. A kad sam ja i{la u zamjenu iz Stare Gradi{ke, mene su doveli u Novu Gradi{ku u zatvor ponovo prije zamene, a odatle ponovo onda i{li u zamjenu. I majka je, ka`em, ostala u logoru, tata je pu{ten ku}i, za{to su oni to radili. Jedno ili dvoje su iz svake porodice poslali u logor, druge su pu{tali tada.

Jel vam majka ostala `iva?

- Ostala je `iva.

Da ne idemo u detalje i njen ponovno hap{enje, nego idemo va{u pri~u, vas koga meseca s kamionom teraju u koncentracioni logor Stara Gradi{ka?

- Ta~no, 12. juna 1942. godine.

S kim su vas tamo transportirali?

- Sa jednom grupom zatvorenika.

[ta su oni bili, Srbi, komunisti, Hrvati?

- Antifa{isti, Hrvati, Srbi i komunisti, a moglo ih je biti tako oko 20.

Kako su vas primili u logoru i gde su vas smestili i gde ste bili u logoru?

- Ovako, primili su nas u kuli.

Kula da odmah ka`emo to je jedna zgrada kaznione, koja na krovu na poslednjem spratu ima jedan izbo~aj nagore kao neka kula, ali nije cela zgrada u obliku kule nego samo taj jedan deo. A dole zgrada na sprat na dva tvrda kamena, o~ajna, kao kazniona. Dobro i vas dovedu u kulu, u kakvoj ste sobi bili i s kim.

- U predvorju sa ovom grupom, usta{e Bevanda i Vrban koji su obi~no zajedno radili, to su bili ina~e vrlo krvave usta{e, oni su nas prihvatali i po~eli ~itati te na{e odluke iako nisu govorili {ta pi{e u odlukama. Jer, ka`em, mi nismo bili na sudu nikakvom. I kad su recimo pro~itali moje ime i prezime, a ka`e ti ima{ tri brata u partizanima, jer dva sam imala od ranije, a ovaj jedan je pobjegao. Tad sam i ja trebala pobjei{i. I ka`e sjutra }e oni biti ovde, sve }emo mi njih pohvatati. To me je toliko streslo, joj, samo to ne. Ja sam nekako mislila da bih ja to lak{e izdr`ala nego {to bi oni izdr`ali.

Ka`ite, jel su vas tukli tad?

- Tada nisu tukli.

Gde su vas stavili, u kakvu sobu?

- Stavili su me u jednu sobu te kule, stra{nu, tu je bilo mra~no.

Kula je bila, koliko ja znam, izuzetno vla`na zgrada, o~ajno vla`na, cigla je pila vodu sa tla, i ka`ite u sobi ste bili sa kim?

- To je ~itava grupa bila u jednoj sobi. To su bile `ene. Moja grupa u jednu posebnu sobu. I onda su me sutradan prebacili sa jo{, ovako, mene su kao @umber~anku prebacili, jer ka`em vodili su nas kao Hrvate, katolike, recimo unijate, i mene su prebacili u taj hrvatski `enski logor sa nekom Katom Batori Trstenjak djevoja~ko ime, i Milkom i njenom majkom Gudac, Milka se kasnije udala Fokt i `ivjela je u Novskoj. I sad, najpre smo sapavali u jednoj prostoriji prizemnoj vla`noj tamo u dvori{tu, a onda opet ka`em, budu}i da je djelovala skojevska partijska organizacija u logoru.

U `enskom hrvatskom logoru postojala je organizacija komunisti~ke partie Hrvatske i Savez komunista?

- Tako je. Ljubica Jan~i} Buba bila je sekretar partijske organizacije i onda su je prebacili kao u neku takozvanu omladinsku sobu.

Ko vas je prebacio?

- Skojevska partijska organizacija. Budući da su imali logornicu, koja je bila njihova.

Ka`ite, oni su znali da ste vi skojevka?

- Oni su mene pitali i ja sam rekla.

Za{to si uhap{ena, za{to si do{la, rekla si, i oni su to poverovali i prihvatili vas.

- Jer su znali neki od njih moju porodicu.

I vi dodjete u omladinsku sobu, koliko vas je bilo u omladinskoj sobi?

- Pa, u omladinskoj sobi bilo nas je recimo 15 do 20. Spavali smo na nekim drvenim. Imala sam svoju {arenicu koju sam ponela iz zatvora Nove Gradi{ke i koju mi je dala majka jednog partizana iz Novske Dragutina Milo{a, Hrvatica, prava ona slavonska {arenica, tkana, sa tim se jo{ ukra{avaju sanjke, pa prozori, a meni je slu`ila za pokriva~, kao }ilim, od svih mogu}ih boja. Hrana je bila lo{a, hrana je bila takva da je to jezivo bilo. Ujutro je bila slana voda ili ~aj, kako su ga oni zvali, par~e hleba od neke trave, napravljen gorak, nismo ga ni jeli, popodne smrdljiv kupus pun pjeska koji je plivao, pravo da vam ka`em toliko je bio pun pjeska i toliko je bio smrdljiv da se jedva jeo, i ja sam od toga postala osjetljiva na kiseli kupus. Nisam mogla dugo ga jesti, kasnije kad sam iza{la iz logora, ili koji krompir} isto tako u slanoj vodi, a nave}e otprilike, da li ona supa ili tako ne{to.

E, sad mi recite koliko je bilo `ena u tom hrvatskom logoru u zgradji zvanoj kula u Staroj Gradi{ki?

- Pa, ja vam ne bih mogla ta~no re}i broj, premda ja to imam...

Dobro, koliko soba?

- Pa, to je bilo vi{e zgrada, a spavalo se po dvori{tu. Najmanje 300, ako nije bilo vi{e.

Sad mi recite kakvu ste organizaciju imali partijsku i skojevsku i ~ime se ona bavila?

- Bavila se brigom o tim `enama koje su tu bile i pomagala im je kad su bile bolesne, odr`avala sastanke i skojevske organizacije i partijske organizacije, govorilo se o tome kako je vani, kad se dobila kakva obavijest itd., pomagalo se, one pakete {to su ponekad mogli dobiti, delili smo, itd. itd. U sobi bila sam povezana sa Slavicom Brdar, udata Pavlovi}, s njom sam i spavala u krevetu, Ankica Ma{ek. Slavica Brdar bila je rodom iz Krivaja kod Novske.

Dobro, a u skojevskoj organizaciji s kim ste bili povezani?

- Pa s njom, i ne samo s njima dvema, nego Ankica Fijan, Jelica Herceg, ona `ivi ovdje u Beogradu ona je bila iz Bosanskog Novog, onda, ovaj, Ankica Ma{ek ona je bila iz Nove Kapele, ^ehinja.

Ka`ite, jesu li to bile sve same Hrvatice, ili se na{la i koja Srpskinja, Jevrejka?

- Ne, tu su bile pomje{ane Hrvatice i Srpskinje koje su Hrvatice uspjеле pro{vercovati u logore prilikom dolaska pa su ih upisale kao Hrvatice a ne Srpskinje. Tako da je bilo i takvih.

Zna~i pisarice u unutra{njoj upravi koje su pomagale usta{e, znale su ih kao levi~arke i antifa{iste, pa onda ona Srpskinja a one napi{u da je Hrvatica. Kako su se zvale, znate li za takve?

- Konkretno, ta Jelica Herceg je do{la, pa onda neke Hrvatice Kaus Mira, Kaus Marija iz Banjaluke, onda su bile dve banjalu~anke sestre.

Jel bila neka Jevrejka tako pro{vercovana?

- Pa, Frida Godlar, za nju su ove pisarice zato~enice iz partijske organizacije rekле da je Hrvatica, a ona je bila Jevrejka.

A kako je ona, za{to je ona uop{te dospela u logor?

- Ona je dospela u logor radi politi~kog rada, a ne kao Jevrejka, ali i kao Jevrejka to je normalno. Ona je do{la u logor isto 1942. godine. Ona je ostala `iva i `ivela je u Zagrebu.

Kako je pre`ivela Staru Gradi{ku do kraja, kad je bila?

- Ona je isto zamjenjena za nema~ke oficire, hrvatske ili usta{ke oficire.

Dobro, {ta bi sad mogli, vi ste opisali scenu sa Jevrejima u logoru Stara Gradi{ka, opisali ste scenu sa decom, opisali ste nastupe i odvodjenje ljudi na gubili{te, {ta bi jo{ sad ispri~ali o `ivotu u logoru u Staroj Gradi{ki bilo na~in `ivota, bilo ono {to ste vi bili o~vidci?

- Puno toga. Ali ho}u konkretno ono {to je stra{no djelovalo na mene, uz ono {to su opatice, ~asne sestre kao, trovale djecu, oni su nas svake nedjelje tjerali u crkvu u krugu logora je ta crkva bila, na tu misu, slu`bu bo`ju, tjerali su sve nas kao Hrvatice, dr`ali su nas za Hrvatice i Jevrejke, i Srpskinje.

Zna~i iz tog logora na misu u crkvu nedjeljom?

- I tu su dolazili mje{tani iz Stare Gradi{ke i tu misu je slu`io fra Filipovi}, Majstorovi} kasnije, to mu je bio nadimak, ina~e pravo ime fratar Filipovi}, to je onaj {to je oko Banjaluke ubijao i palio.

To je bio jedan fratar koji je u okolini Banjaluke kao usta{a vr{io velike svireposti. [ta je on radio u logoru?

- On je bio zapovednik logora Stara Gradi{ka.

On je u to va{e vreme leti 1942. bio zapovednik Stare Gradi{ke, fratar Filipovi}, Majstorovi} mu je bio nadimak.

- On je uzeo umesto prezimena Filipovi}, prezime Majstorovi}.

A, on je uzeo da se ne zna da je on taj Filipovi}, krvolok iz Banjaluke, pa je uzeo ime Majstorovi}.

- Tako je. On je dr`ao misu. Ali kako? On je u to vrijeme po Kozari ratovao, ubijao, nedeljom je dolazio da tu misu dr`i. I recimo, scene koje se posebno se}{am, jednom je do{ao i koja me je ono do kraja pravo da vam ka`em uvjerila da ne mo`ete vjerovati ni ljudima koji su kao sve{teno lice prije toga radili. On je do{ao sa zavojem na glavi, krvavim zavojem, do{ao je u uniformi krvavoj, krvavim ~izmama, pi{toljem oko pojasa, pred nama je navukao ode`du sve{teni~ku, preko toga svega i nama je dr`ao misu. I meni se tada sve sru{ilo,

ono da postoji ne{to {to bi trebalo vjerovati, naprsto sam rekla nema ni{ta drugo nego ~ovjek ili po{ten ili lo{.

Prestali ste verovati u sve{tena lica?

- Jesam. Tad sam prestala. Kad sam videla da je sve{tenu odoru obukao preko prljavih ~izama i krvave uniforme. I tu smo se ova Slavica Berdar i ja, ova s kojom sam bila jako dobra u logoru, dogovarale kako bi pobegle iz logora. Pomije{ati se sa mje{tanim, pa ovo, pa ono, kroz neke kanale, samo smo sanjali o tome kako pobje{i}. Sve je bilo neizvodljivo, jer su se ovi toliko osigurali da su usta{e bile svud oko nas i jednostavno niste imali mogu}nosti. I recimo ona tuga kad sam znala gledati ljude kad se {e}u po nasipu, iz logora sam to gledala, i mislila nikada vi{e na slobodi.

Kakve ste ljude gledali po nasipu?

- Normalne ljude koji su tamo {etali, mje{tani.

A, na reci Savi, pa nasip, po nasipu je bilo {etali{te i to se moglo videti iz kaznione?

- Da, da, da. Iako su bili veliki zidovi oko kaznione.

I ko velite, nikad ja tu slobodu ne}u mo}i dosti{i.

- Ja sam stvarno bila uvjerena da nikad vi{e na slobodi biti ne}u. Ono gotovo je, naprsto pomirila se s tim i stvar uredu. I {ta da vam ka`em, recimo to, onda umiranje tih `ena, bilo od tifusa za koju je doktor Bruki rekao da je gripa, bilo od iscrpljenosti, u ljeto 1942. godine na ispucaloj zemlji, jer 1942. godina je bila jako vru}a godina, u starograd{ }anskom logoru u dvori{tu `ene su le`ale od tifusa bolesne i raspadale se. Kako da vam ka`em, gnoj je bio svuda oko njih, krv itd. itd. i mi smo poku{ale opet pomo}i koliko smo mogle kad smo bile zdrave. Medjutim, malo sam mogla pomo}i.

Jesu li to bile `ene iz hrvatskog `enskog logora, te tifusarke?

- Jesu, i recimo ja se jako dobro sje}am majke Nade Gradosavljevi}, prve partizanke u Slavoniji, ona je bila ~etnik, ina~e bogata industrijska. Majka

njena. I ona je, kad sam joj ja pri{la i kad smo se upoznale prije se nismo znale, ona je do{la u logor onako zaista njegovana i fina `ena, visoka, markantna, međutim, taj tifus je toliko uni{tio da je to bilo stravi~no. I kad me je jednom pozvala da joj pridjem, kad je bila na samrti, le`ala je u dvori{tu, na raspucaloj zemlji raspadala se. I pozvala me i ka`e ovako. Ti }e{ mo`da izi}i iz logora, molim te uzmi ovaj prsten, bila ga je sakrila, prsten je bio zlatan, kakav je kamen bio to ne znam, bio je bjeli, ali nije bio veliki, ka`e sakrij ga i ponesi mojoj Nadi da Nada zna da je majka i na samrti mislila o njoj. Ako Nadu ne nadje{, potra`i mi sina i on je u partizanima, daj prsten njemu. Nek ostane to njima od majke. Ja sam to uzela i sakrila i {to je najgore dogodilo se to da je neka usta{ica Milka koja je ostala `iva, jer je izgleda namjerno zanela pre nego {to je do{lo do zavr{etka rata, i onda joj kao trudnici nisu sudili, kasnije je oti{la u Njema~ku. Ona je neki poseban, to bi kod nas rekli, pik imala na mene. Ona mi je stalno prijetila samicom, imala je tako ru`ne zelene o~i da je to `iva jeza bila. Milka Ribavi} i ona je pretresala kad su me pozvali da idemo iz logora, mene, Bubu Jan~i}, tu koja je bila sekretar partijske organizacije, nas dvije su pozvali iz logora, posle su se pridru`ili i drugi. Kad je po~ela ona pretres, ja sam prsten bila sakrila u rub od {arenice, i kad je ona po~ela rubove gledati, malo se okrenula bila, ja sam prsten brzo uhvatila i bacila. Bilo mi je stra{no {to bacam prsten, ali da je ona na{la prsten ona bi mene bila ubila. To je sigurno. I ovako mi je pretila, i tad mi je pretila da }e me baciti u Savu. Ne znam, stra{no me je mrzila. Sad mi recite, ta Milka odakle je bila, {ta je ona bila po zanimanju i kako je do{la medju usta{ke stra`arice?

- Ona je bila iz Zagreba. To nisam nikad ispitivala. Znam jedino da je oti{la u Njema~ku. Bila je iz neke bogate porodice, bila je vrlo surova, pravo da vam ka`em pona{ala se vrlo grubo prema logora{ima, da li je ubijala to ne mogu re}i, kao za Maju Budjon koju sam vidjela da je ubijala, Maja Budjon je stvarno ubijala. Za Milku ne mogu re}i da je tukla, bila je gruba.

Za koju ste drugu usta{icu stra`aricu videli da je ubijala? Odakle je bila ta Maja?

- Maja Budjon ja ta~no ne znam odakle je ona bila.

Da li znate kako je ona do{la da postane usta{ki sekretar?

- Ni to ne znam. Znam jedino da je ona uhva}ena kad je ona bje`ala prema Mariboru, da je jedan logora{ prepoznao i da su je ubili.

Zna~i kad su usta{e be`ale?

- Da, ona je ubijena. Ina~e, ona ne samo da je ubijala iz ~ista mira, kako se sjetila, nego sam vidjela kad je jednu trudnicu gazila ~izmama po stomaku i ta trudnica je ubijena.

Gde je gazila u sobi, na hodniku ili u dvori{tu?

- Na dvori{tu, pred barakom gde je ta trudnica bila smje{tena.

Koji je povod bio? [ta je bila ta trudnica po nacionalnosti?

- Bez povoda. Ja mislim da je bila Hrvatica Filipovi} se zvala, bila je politi~ki zatvorenik, ona je izgazila na zemlji i ne znam da li je na mestu ostala mrtva, ja {to sam videla to je da je ona gazila. To sam vidjela. I vidjela sam da je ubijala iz ~ista mira. Recimo, stoji `ena u redu, ~ekaju tu jadnu porciju hrane, i ona jednostavno dodje i Maja Budjon je kao pravi usta{a ubijala, i jedna od najkravavijih, i i{la sa Luburi}em, i sa Majstorov}em i klala, svesno radila, ban~ila po tom zapovedni{tvu, ona je do kraja bila krvava. Onda je bila jo{ tamo neka Bo`ica, ona se nije toliko isticala ali isto tako bila vrlo gruba i ka`em ova Milka, bila je i Nada Luburi}, nju sam manje poznavala, od Vjekoslava Luburi}a sestra rodjena.

Luburi} koji je bio Vjekoslav Luburi}, zapovednik svih usta{kih logora, njegova sestra Nada Luburi} {ta je ona radila, koja joj je du`nost bila u Velikoj Gradi{ki?

- Isto tako bila je usta{ica, {ta je ona radila manje sam je poznavala nego Budjolku i Milku i Bo`icu koje su stalno bile prisutne, ali isto tako bila je vrlo ru`na i kao ~ovek i kao fa{ista.

Ka`ite mi ovaj fra Filipovi}, koji je docnije uzeo ime Majstorovi}, koji je bio komandant logora Stara Gradi{ka u va{e vreme, sem one scene s misom, da li ste imali druge neke susrete ili videli njegovo dr`anje tamo?

- Ja sam samo ~ula {ta je radio.

Iz prve ruke, ili docnije posle rata ili u samom logoru?

- I u logoru i posle rata.

[ta ste ~uli u samom logoru?

- U samom logoru to da ubija, da orgija, da je vrlo svirep, to sam ~ula. A kad sam i{la iz logora, kad su nas vozili kamionom, pratio nas je neki Braca usta{a, koji je bio isto pravo da vam ka`em u logoru vrlo svirep, on je jednom isto prijetio meni da }e me baciti u samicu, a baciti u samicu to je zna~ilo skoro svaki put smrt, a ina~e je bio takav poznat, onako vi`ljav mlad, on je bio s nama u kamionu kad smo i{li iz logora i kad su nas pretresli prije toga, i kad smo i{li pokraj zatvoren{i{va te zgrade Majstorovi} i sve te glave{ine usta{ke iz zapovedni{va stajali su na balkonu. I gledali u na{ kamion i ~uli smo njihov razgovor jer je kamion polako i{ao. Ka`e pa dobro izgledaju, {ta ho}e, dobro im je valjda bilo. Tad sam ga vidjela.

Sad mi recite, kako je do{lo do toga, vi ste pu{teni iz logora jer je izvr{ena zamena, kad je to bilo, kako je do toga do{lo i ko je jo{ tad bio pu{ten radi zamene, za nema~ke ili usta{ke oficire?

- Iz logora Stara Gradi{ka pu{tene smo samo Buba Jan~i} i ja, toga puta. To je bilo 8. februara 1943. godine. Pu{tene nas dve i kamionom odvezene iz Stare Gradi{ke u zatvor Novu Gradi{ku i taj usta{a, to je isto karakteristi~no jako, Braco kako su ga zvali, oni su se obi~no medju sobom zvali Braco, on je po~eo tada vrlo u~tiv biti prema nama, i onda je odjednom po~eo pri~ati pa mo`da, ako se jednom sretnemo nekada recite da sam bio dobar. On se potpuno, potpuno preokrenuo bio. Upla{io se poraza, ve} po~etkom 1943. i on nam je govorio o tome kako je tamo bila poru{en a pruga kod Oku}ana, pa ovo, pa ono, da su to

napravili partizani, medjutim, mi nismo znali za{to on nama to sve govori i nismo znali kuda idemo.

A vama nisu rekli da vas pu{taju? Vode vas, a on ljubazan i pri~a vam o partizanskim akcijama.

- I onda su nas doveli u Novu Gradi{ku i pred zatvorom su opet iza{li pred nas. I bacili nas u }eliju jednu. Tu je bilo jo{ `ena i tu sam ja saznala da su dan prije toga moje ponovo uhapsili roditelje, najmladju sestru Milenu i odveli ih u Sisak u logor. Da su ku}u zapalili a da nije izgorela i da su sve pokrali i sve razvukli. I iz trgovine, i iz ku}e, i gospodarstvo potpuno uni{tili itd. itd. i onda su dolazili gledati oni isti agenti kroz onu {pijunku na vratima koji su nas tukli, koji su mene zapravo tukli kad sam ono uhva}ena bila. I jo{ uvek nismo znali {ta je. Ve} dva tri dana smo bili tu i ova Danica Bogdanovi} sutradan kad sam ja do{la donosi mi opet ru~ak.

Ova va{a drugarica?

- Ne drugarica, rodjaka iz Kova~evca kraj Gradi{ke. Kako je ona saznala da sam ja do{la, ja to ne znam. I to je ru~ak opet, znate kako, i {ta da vam pri~am onda sam ja to podelila sa Bubom, ~ak nas dve to nismo mogle pojesti pa smo podelile sa ostalima. Ova devojka iz Novske {to mi je pri{la i rekla za moje zvala se Vera [libar, Hrvatica je bila, uhva}ena je bila, isto je radila za partizane, i {ta da vam pri~am jedno jutro ~ujemo mi neku galamu, veliku galamu u hodniku. ^uli smo neku lupu, ne znamo {ta se dogadja. Najednom otvaraju se vrata i prozovu nas dvije i to neki stari `andar kako se to zove, i ka`e spremite stvari i ajte, i mi spremimo stvari i to moje culo, tako sam zvala moju {arenicu, stavim onu porciju {to sam imala, ka{iku i ne znam da li sam jo{ ne{to imala, i zavezujem to. I on meni poma`e. I ka`e, pobogu dijete, ja sam mlada izgledala, pa {ta si ti kome skrivila da su te doveli ovdje. Pa, ka`em, ne znam ni ja, tako sam rekla. Ka`e, ponesi sve sve }e ti trebati. A mi ne znamo ni{ta {ta je. I kad ono dodjemo u hodnik, a ono pun hodnik s jedne i s druge strane {palir onako,

Nemaca sa ma{inkama. I to ma{inke na gotovs i prodjemo mi taj {palir i dodjemo tamo ispred zatvora, kad ono puno se ljudi skupilo u Novoj Gradi{ki i stoji kamion. I ka`e hajdemo da se popnemo u kamion. Ni{ta ne znam, na streljanje, u Njema~ku, sve je nagadjanje, mislimo, razmi{ljam glasno, u sebi itd. i sjednemo kad ono dodju i usta{e i domobrani i lovci, lugari, `andari, vi{e njih i dovedu jo{ dvoje iz `enskog zatvora i onda dovedu mu{karca koji je isto i{ao u zamjenu, on je bio odbornik, zapravo predsjednik narodnooslobodila~kog odbora iz Po`e{ke Kotline, jednu `enu Julu Gemberovski ona je bila `ena sekretara okru`nog komiteta partije Nova Gradi{ka.

Zna~i ~etvoro vas je bilo, jedan mu{karac i tri `ene?

- Da ~etvoro nas je bilo. I mi podjemo kamionom. Prati nas pun kamion usta{a, domobrana, lugara, lovaca, `andari, vode nas prema za nas nepoznato. Samo smo mislili mo`da idemo u Njema~ku.

Dobro gde stignete?

- Stigli smo tako s tim {to su oni postali vrlo ljubazni i po~eli su pri~ati o tome da partizani ne `ive samo u {umama, da dolaze i u sela, i odjednom je ova Buba, koja je bila stvarno hrabra, zapevala Bile}anku, jer vi{e nismo znali {ta }emo i mi smo prihvatali.

To je jedna revolucionarna pesma iz zatvora logora Bile}e, predratnog logora, gde su zatvarali komuniste?

- I oni ka`u kad bi znali kuda idu, radovali bi se. A mi ne znamo. I mi smo pro{li cestu koja je vodila prema Zagrebu, zna~i ne idemo u Njema~ku, zna~i idemo na streljanje. Ne znamo ni{ta drugo. I tako nas dovedu do obronaka planine Psunja, u selo Zavr{ki. Tu se zaustavi kamion, prije toga su nam pokazivali bijele zastave gore na brdu i ka`u gore su partizani, a ovde su na{i i ka`e to je slobodna teritorija i tu se razmimoilaze kuriri partizanski i na{i. Mi jo{ ni{ta ne znamo stvarno {ta }e biti. I sidjemo sa kamiona sa tim na{im culima i oni postanu tako uslu`ni da su nas hteli nositi preko nekog poto~i)a i nositi nam

cula. A mi smo bili ponosni i nismo dali. I stanemo, oni stanu, ne{to se dogovaraju i usta{a [iki] agent odjednom mene pozove, koji me je tukao strahovito u novograd{i}anskom zatvoru pre logora, mene pozove na stranu grupe i ka`e, jel ti zna{ da idete u zamjenu za njema~ke oficire. Rekoh, ne znam. Ka`e idete u zamjenu. Ja sretna, ne mogu sretnija biti idem na slobodu. A on ka`e, ma zna{ {ta ti si djevojka i nemoj ostati u partizanima. Nemoj i}i s partizanima, ostani kod nas. Rekoh a za{to? Pa, ka`e nisu za tebe partizani, ti si djevojka, ti bi morala spavati pod drve}em, biti na ki{i, puna u{iju, ovo, ono, itd. itd., ja pro{la pakao i sad on meni pri~a kao nedu{manski. Rekla sam nemojte vi o tome brinuti, to je moja briga. Ka`e, pa ostani, pa ovo, pa ono, rekoh ne, ne}u ostati. Ka`e a onda kad dodje{ u partizane onda se iskradi pa se vrati, pa u prvo selo koje dodje{ hajde u usta{ki stan, tako su oni zvali svoje usta{ke stanice, i reci da ti je usta{a [iki] dao ~asnu rije~ da ti se ne smije ni{ta dogoditi i da te trebaju odvesti kod njega. A rekoh a kud poslige. Pa ka`e, ku}i. Kako ku}i kad su moji ju~e odvedeni za Sisak. Kad mi je sve spaljeno i oplja~kano. Pa, ka`e, ni{ta, valjda }e{ raditi negdje u kancelariji, nekoj tvornici, ili }emo te poslati u Njema~ku. Rekoh samo vi mene pustite. I onda me po~eo uvjeravati kako bi bilo dobro da se iskradem kad budem slu~ajno na stra`i, izmedju stra`a itd. itd. i sve u svemu najednom mi vidimo dok smo jo{ ~ekali tu da grupa koja nas je pratila iako je postala vrlo pitoma bila, odjednom se svrstala u kolonu izmedju ku}a i ide prema obroncima i najednom se vra}aju i ka`u ni{ta se ne mo`e za svakim kamenom je partizan. Zna~i da su hteli i tu izvr{iti prebeg. I onda nam ka`u da sad polazimo, ja Bubi ka`em sva ustreptala idemo u zamjenu slobodne smo izgleda. Ona isto sretna i ovaj ka`u, 50 metara iza nas i nosimo svoja cula i dodjem do mjesta zamjene i ugledamo patizane. Njih petoricu neki Sa{ka Degen je bio na ~elu grupe i stanemo i sad taj ~in zamjene to je vrlo interesantno bilo, usta{e ka`u spremni, a partizani ka`u Smrt fa{izmu. I onda se rukuju i onda nas prozovu, partizani pitaju kako su postupali s nama, na putu

dobro, kako je bilo prije to je drugo i ovi pitaju njema~ke oficire da li su bili dvojica ili trojica ne znam, kako su postupali s njima isto ka`u dobro, i ka`e polazite svako na svoju stranu. Kako smo mi tr~ali, to je trebalo vidjeti. I kad smo mi pretr~ali kod partizana, presekli, onda ka`e ovaj [iki] koji je bio vodja usta{ke grupe za zamjenu, ka`e dokle }e trajati primirje, da li jedan sat, da li pola sata, da li tri sata kako ste se dogovorili. A partizani ka`u mo`e pola sata, mo`e sat, mo`e tri sata, kako god ho}ete ako ho}ete mo`emo po~eti odmah. A oni ka`u dobro neka traje tri sata. I svako na svoju stranu, pravo da vam ka`em doveli su nas u jedno selo gde su nam pripremili ru~ak, sje}am se detalja toga ru~ka neka fina supa, pe~ena slanina, krompir i tur{ija. Nisam zapamtila kako se zvalo selo gde su nas doveli. To moram provjeriti jo{. To je bilo srpsko selo. I posle dalje u partizane. I tu ~ujem, od tog Sa{ke Degen, da mi je brat Djuka dve godine stariji od mene poginuo. I to me je stra{no preseklo, znate, ~injenica, a nekako {ta ja znam, to mi je bio srednji brat, njemu je ba{ ime bilo Djuka,

A {ta vam je sa najstrijim bratom?

- Najstariji brat je prvi ot{i{ao u partizane zvao se Nikola Smiljani} i on je, pravo da vam ka`em, bio u prvom odredu Psujskom "Matija Gubec" i u zimu prelaz zapravo zime na prolje}e 1943. ranjen u rame, dum dum metkom i ta rana se njemu otvarala jer mu je bila razbijena ~a{ica sve do 1947. svakih mjesec dana. Zna~i do~ekao je oslobođenje sa ranom koja se otvarala svakih mesec dana, ispadale koskice i dobijao temperaturu do 40. Medjutim, ~itavo vreme je radio i kona~no je zavr{io rat u OZNI za Slavoniju. I onda je preba~en u OZNU Hrvatske i odatle je ot{i{ao za kulturnog ata{ea u ambasadu u Budimpe{tu i 1947. do{lo je do toga da je ve} bila poslata depe{a da mu treba slati zamjenu jer ne}e mo}i pre`ivjeti tu ranu. I konzilijum koji je trebalo ocijeniti da li mo`e podnijeti tu operaciju ili ne te rane, je bio zato da se ne vr{i operacija jer ne}e mo}i pre`ivjeti. Medjutim, ljekar koji je bio na ~elu konzilijma, preko 80 godina starac, rekao je ja }u li~no izvr{iti operaciju pa {ta bude. Ne mo`emo ni{ta

izgubiti. Izvr{io je operaciju, rana se vi{e nije nikad otvorila, a ljekar je umro nakon osam dana. I on se 1948. godine vratio od starosti, a brat se vratio u Jugoslaviju i danas `ivi u Zagrebu. Bio je poslije toga, pravo da vam ka`em, profesor u diplomatskoj {koli u Beogradu.

Sad mi recite, ne orate u detalje, da li ste vi po oslobođenju i zameni u{li u neku jedinicu ili ste se bavili politi~kim radom?

- Ja sam se bavila politi~kim radom. Medjutim, kad sam zavr{ila skojevski kurs u oblasnom komitetu SKOJ:a 1943. godine u martu mjesecu kad je po~ela ofanziva onda nas je sekretar oblasnog komiteta SKOJ-a ja sam ~ekala raspored za rad, pozvao, dao nam pu{ke i rekao pred zgradom oblasnog komiteta tvoj raspored je tu, tvoj tu, a ja sam dobila raspored u Sedamnaestu slavonsku brigadu. Ka`e dok prodje ofanziva morate biti u brigadi, posle toga vratiti se u oblasni komitet SKOJ-a i raditi kao skojevski rukovodioce na terenu. Medjutim, {ta se dogadja ja sam bila 14 dana u brigadi i pro{la prve bitke i fijukanje metaka, da vam ne pri~am sve to, fino se sna{la. Recimo, sje}am se jednoga detalja do{li smo kod partizanske bolnice, gladni, nemamo ni{ta za jesti, iscrpljeni, selo nam gore, mi gore po Papuku, mislite ni{ta ne}e ostati, toliko je bilo plamena, Njemci na sve strane, usta{e itd. itd. i dodjemo do jedne bolnice, ona je iseljena i sve odvezeno. I nadjemo samo jedan kazan, suhe {ljive i bra{no. I sad no} pada i {ta }e vojska gladna ne{to da jede. A ve} dva tri dana mar{ovali. I ja se sjetim tarane. Rekoh, ajdemo mi napraviti taranu. A kako? Pa, imamo vode, nemamo jaja, nemamo soli, a napravi}emo taranu od bra{na i vode. Ja zamijesim to fino i naprvim taranu, i sad kako jesti nemamo porcije. I rekoh, ni{ta, evo li{ }e, dosta je veliko li{ }e bilo na drve}u, gran~ice, nisam ni znala da Kinezi jedu sa {tapi}ima. Tarana je bila gusta i najela se vojska da je bilo milina.

Zna~i tarana kuvana na vodi, bez soli?

- Bez soli, bez ulja i bez i~ega, i to se najela vojska. I sad jo{ jedan detalj da vam ka`em. Dodjemo na Ljuta} gde je bila oficirksa {kola. I tu je moj brat Mikica bio komesar te oficirske {kole [estog korpusa slavonskog. A neki Stanko Naleteli} koji je umro u Zagrebu kao general, on je bio komandant. A Mikici se bila otvorila rana, mom bratu, i dobio je tifus i mene pozovu i ka`u, pozove me komesar bataljona Aljo{a Jovanovi}, umro je isto kao general ovde u Beogradu i Stanko Maleteli} ka`e ajde iz brigade i neposrednu brigu preuzmi o bratu u prebacivanju za Vinogoru.

Vinogora je planian.

- I ja sad ka`em, ja bih to jako rado napravila, ali ja se moram vratiti odmah nakon ofanzive u oblasni komitet SKOJ-a, jer Ljucko Sekuli}, sekretar oblasnog komiteta nam je to rekao. Ka`u, mi }emo to srediti. Ured, nemam ni{ta protiv. I vjerujte mi deset puta, Mikica vi{e nije mogao na konju, niti je mogao hodati, mi smo ga nosili, ali deset puta je tra`io da ga ostavimo. Da on dalje ne mo`e. A ofanziva svud, stra{no, stra{no, {ta da vam pri~am. Rekoh mu ako ostane{ ti osta}u i ja, ja te ostaviti ne}u. I uspjela sam ga ipak prevesti sa bolni~arima do Bilogore, stra{no je bilo i oklopni voz i sve drugo {to smo pro{li, u jednu zemunicu. I mjesec dana ostali smo u jednoj zemunici on i ja, i onda su mi dali komandanta [esnaeste slavonske brigade Stevu La~ana, koji je isto bio od tifusa bolestan, u tu zemunicu. Oni nisu ni jedan ni drugi ni{ta govorili, a ja sam svako jutro odlazila u selo na vezu da donesem vode, mleka i to {to je trebalo hleba i da ih tako prehranim. I nakon mjesec dana oni su morali krenuti, ja krenem s njima i ovo je jako intersantno, Steva jo{ uvek nije mogao govoriti od tog jadnog tifusa, Mikica je bio progovorio, i dodje oblasni komitet SKOJ-a i Ljucko to je bio jedan vrlo ugledan i vrlo strog i vrlo krasan rukovodilac, ja sam posebno pisala o njemu, o Ljucko Sekuli}u.

I gde ih odvedete njih dvojicu iz zemunice kuda?

- Ovaj Stevan je oti{ao u [esnaestu brigadu, a moj brat je oti{ao u oficirsku {kolu, i ja sam oti{la u komitet SKOJ-a. I Ljucko mene do~eka i ka`e gde si ti dosada, ofanziva je davno pro{la ti si se trebala javiti. Ja mu ka`em. Pa, dobro provjeri}u. I ode on ja ~ekam. Znam nisam kriva, a ovi nisu javili. Kad Ljucko se vra}a, ja ~ekam {ta }e re{i, a on na sto metara {iroko se osmehuje, takav je bio po prirodi sav jedan ovako slobodarski vrlo raspolo`en ~ovjek, krasan kao ~ovjek, divnih moralnih kvaliteta i ka`e drugarice hvala. Ja sretna i onda sam oti{la za kotarski komitet Virovitica za ~lana kotarskog komiteta SKOJ-a. Pa sam oti{la nakon osam dana za sekretara kotarskog komiteta SKOJ-a Donji Miholjac, pa sam onda {est meseci provela na potpuno neoslobodenom i poluoslobodenom teritoriju, samo jedno selo je bilo oslobođeno, to je bila Podravina, Donji Mholjac i {est meseci ostala tamo i onda su me uezali u okru`ni komitet SKOJ1a Virovitica, i onda sam drugog brata na{la ranjenog i poginuo je u Osamnaestoj brigadi.

Gde si do~ekala oslobođenje?

- Do~ekala sam oslobođenje kao vr{ilac du`nosti sekretara oblasnog komiteta SKOJ-a za Slavoniju. Za celu Slavoniju.

Zna~i, ti si bila veliki visoki rukovodilac omladinski?

- Jesam. I onda sam posle toga oti{la u partijsku {kolu to je bilo 1. maja 1945. godine u Beograd, gde sam ostala tri mjeseca do avgusta, i posle toga natrag, oblasni komitet se rasformirao postala sam sekretar okru`nog komiteta SKOJ-a Daruvar, udala se, do{la u Zagreb, postala sekretar okru`nog SKOJ-a Zagreb, pa onda bila u okru`nom komitetu SKOJ-a Sisak, pa Bjelovar, pa u gradskom komitetu partije Bjelovar.

E, sad, da li si svr{ila {kole?

- E, to je ono. 1945. godine su mi rekli da me {alju sa jo{ nekim drugaricama i drugovima iz oblasnog komiteta SKOJ-a u u~iteljsku {kolu u Osijek, iako sam imala samo osnovnu {kolu, a bila bih vjerovatno polagala onu razliku kao {to

sam poslije polagala. I to su rekli, kao danas, a sutradan je do{ao sekretar oblasnog komiteta partije Pero Car, to je jedan vrlo fin ~ovek iz Novske, hrabar neobi~no i rekao je odluka je da ne mo`ete i}i, treba se baviti politi~kim radom. ja nesretna, da je to bila tuga. I dalje sam radila i sad je do{lo do toga da sam jednostavno pravo re~eno ono kad sam bila ve} na partijskom radu, stalno sam radila. Bila sam i u Vojvodini i u Hrvatskoj, stalno politi~ki radnik i uz rad zavr{avala osmogodi{nju {kolu.

Uh, osnovnu {kolu, ti si to polagala kao odrasla `ena, udata, politi~ki radnik. I svr{i{ osmoletku?

- Ne, ja sam se stalno selila, pa mi je to bila pote{ko}a. Ina~e mi je lako i{lo u~enje i nije bilo problema. I onda dodje do toga da sam do{la u sukob, bila sam jako otvoren ~ovjek i uvijek sam istinu govorila. Ja nisam znala lagati. Ja nisam znala {iframa govoriti. I pravo re~eno, borila sam se stalno za principe partije. I do{la sam bila u sukob neki. I do{lo je do toga da je i Djilas bio po~eo vredjati, kad je pisao "Anatomija jendog morala" i stra{no je povredio partizanke. Rekao je da su postale balast i da }ekaju princa na konju, dobro ja sam bila udata i nisam ~ekala princa na konju, ali ka`e postale su balast. Onda je do{lo do smanjivanja aparata u partijskim komitetima i mene su slali da idem u Republi~ki zavod za socijalna pitanja Hrvatske da radim. Jo{ nisam imala osmoljetku. I onda sam do{la tamo i do`ivela tamo da su me na no` primili. Stim {to su me pitali gde sam bila, {ta sam radila, ja sam stvarno pro{la {ta ja znam {ta sve nisam. I jednostavno odlu~im ne}u da tu slu`bu primim. I onda sam srela jednu drugaricu koju su isto tako poslali da radi tamo, i ona mi je rekla ni za `ivu glavu nemoj dolaziti ovde. Nas ubijaju ovde, tu su usta{e na rukovode}im mjestima, i radi sve, jedna drugarica je umrla, jedna je poludijela, ja se mu~im ko pa{ }e, u tom Zavodu za socijalno osiguranje. Usta{e su zadr`ale te polo`aje, oni su planski radili i ja odem kod sekretara oblasnog komiteta partije, jer sam tada radila tamo, neki Ivi} koji je posle u Maspok oti{ao, ali je bio dobar ~ovjek.

[ta ga je odvuklo tamo ja ne znam. I ka`em njemu ja ne idem tamo. Za{to, i ka`em sve. Izvredjali su me, prije toga sam bila na partijskom sastanku jer me je direktor pozvao da dodjem i ~ula sve kakvo je stanje i pita jesи li jo{ uvek zato da dodje{ jesam. Rekoh ja sam se nau~ila boriti. Medjutim, posle sam do{la na kolegijum koji je trebao odlu~iti i tu su me po~eli vrijedjati. I mene je steglo i prestala sam odgovarati. Jer bi bilo ili bih sva{ta rekla ili bih zaplakala. A nisam htjela ni jedno ni drugo.

Kako su vas vredjali, jer ~inovnici ili rukovodioci u socijalnom osiguranju?

- Personalac, {ta ima{ od {kole, {ta ovo, {ta ono. Ja sam kad sam izi{la van bilo je rano prole}e, rasplakala sam se. Snijeg je jo{ bio i plakala do oblasnog komiteta partije. I njemu to sve rekla. Ka`e, ajde u kadrovsku komisiju i reci to njima. Ja sam oti{la k njima i rekla im, ka`e, pa ne tamo je ipak taj na{ ~ovjek koji je bio direktor, bi}e to sve uredu, tako je bilo i sa drugima, najpre tako, pa posle dobro. Rekoh ne, gotovo je ja sam do sada slu{ala sve {to je partija rekla, sad odlu~ujem ja. A koja je tvoja odluka. Rekoh, u~iteljska {kola na jesen. A uproedo polagati jo{ dva razreda osmogodi{nje {kole. Jel to definitivno, definitivno. Pa, kako }e{ se izdr`avati, s mu`evljevom platom. Kakva je takva je, imam jo{ posla, imam dvoje djece, moram srediti ne{to u ku}i do jeseni i to je kona~no moja odluka. I tako sam se ja odlu~ila i oti{la u u~iteljsku {kolu i dobro se namu~ila. Pravo da vam ka`em, jer sam ~etiri razreda u jednoj godini polagala i uspela polo`iti. Redovno sam polagala.

Zna~i tu si pohadjala redovnu u~iteljsku {kolu od tri godine, ve} sa decom, udata, i{la s tom mladjom generacijom u {kolu i polo`ila i radila i podzuala decu. I posle svr{ene {kole {ta si onda?

- Pru`ila se prilika da idem na fakultet i ja sam se lomila agronomija, ali sam upisala jugoslovensku knji`evnost i hrvatsko srpski jezik. I redovno pohadjala sva predavanja, sve semianre i redovno u roku diplomirala za ~etiri godine. Za to vreme `iveli smo od mu`evljeve plate. A imala sam i 7 000 stipendije.

Mu` {ta je bio?

- Bio je oficir Jugoslovenske narodne armije, isto partizan, prvoborac, Srbin.

I dobro, tu zavr{i{ fakultet? Da li si onda bila u prosvetnoj slu`bi, {ta si radila, kako si koristila tu diplomu?

- E, sad ovako na fakultetu sam bila organizacioni sekretar sveu~ili{nog komiteta i na svim predavanjima redovna i na svim seminarima redovna. Sa vrlo finim uspehom. U~iteljska {kola sa odli~nim uspehom i skoro sve odli~ne ocene. I sad su me ponovo pozvali na partijski rad u Centralni komitet Hrvatske. I to najprije u kadrovsku slu`bu da odgovaram za kadrove u obrazovanju. Tu sam bila kratko vreme i onda me rasporede na du`nost sekretara komisije za historiju Centralnog komiteta Hrvatske. Anka Berus je bila predsjednica za historiju KPH.

Zna~i politi~ki sekretar komisije za historiju Komunisti~ke partije Hrvatske.

- I tu sam radila jedno vreme dok se nisam sukobila s Tudjmanom, sada{njim predsednikom Hrvatske. To je bilo 1962. godine Anka Berus kao predsendik komisije poslala je mene k njemu u Institut.

Ona je bila stari komunista i koliko ja znam bila je dugo vremena ministr finansija u Hrvatskoj?

- I ministar finansija i sva{ta je ona bila.

A tu je bila predsendik komisije za izradu istorije Komunisti~ke partije Hrvatske. I {ta je Tudjman u to vreme bio?

- Tudjman je tada do{ao za direktora Instituta radni~kog pokreta Hrvatske i [taba Jugoslavije iz Beograda. I Anka je mene poslala k njemu da se dogovorim o pisanju projekta zapravo izradi projekta za pisanje historije KPH. I tako sam ja do{la k njemu, takav nadmen kakav je bio, odmah je po~eo tako samnom i razgovarati. I odmah je po~eo zastupati usta{ku ideologiju. Domobrani su bili revolucionarna vojska.

Domobrani su bili regularna hrvatska vojska za vreme satelitske Nezavisne Dr`ave Hrvatske.

- On je rekao revolucionarna i da je bila rezerva partizanima. Argumentisao je tako da su domobrani prelazili u partizane, predavali se nisu se tukli `estoko, partizani su dolazili do njihovog oru`ja itd. Onda krivo gledanje KPH, i uop{te na nacionalnost u Hrvatskoj i sve u tom tonu.

I jo{ {ta, da li se se}a{ nekih njegovih gledi{ta?

- Pa, projekat trba pisati tako da bude objektivan, ne mo`e se ovako kao do sad {to je bilo govoriti....

(Nastavlja se)